

В. Б. Харченко, канд. юрид. наук

Сумський державний університет, кафедра права,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

У статті проаналізовано основні проблеми існуючої системи кримінально-правової охорони авторського права і суміжних прав; висвітлено напрямки активізації роботи державних органів щодо протидії зазначеним порушенням та розглянуто шляхи підвищення ефективності застосування законодавства України у сфері охорони авторського права і суміжних прав та його приведення у відповідність до законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, авторське право, суміжні права, криміналізація, корупціалізація.

За часів незалежності Україна завжди була і залишається державою з високим рівнем “піратства” аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм та баз даних. І якщо в останні роки спостерігалася незначна, але тенденція до зниження зазначених показників (з 91 % у 2003 році до 83 % у 2008 році), то у минулому році рівень “піратства” в Україні зріс на 1 % і становить 84 % [1]. Аналогічна динаміка існує і в питаннях збору винагороди за використання творів, виконань, фонограм та відеограм. За оцінкою фахівців, в Україні такі збори сплачують лише 7 % користувачів [2].

Однією з причин високого рівня “піратства” в Україні є неефективна система діючого Кримінального кодексу України [3] (далі — КК України) та недотримання загальних засад призначення покарання у разі порушення авторського права і суміжних прав. Проблемами кримінально-правової охорони зазначених прав займалися багато вчених-правників: П. П. Андрушко, В. Д. Гулкевич, Б. В. Здравомислов, А. М. Коваль, С. Я. Лихова, А. С. Нерсисян. Але в сучасних умовах побудови цивілізованих ринкових відносин забезпечення соціальної орієнтації економіки, інноваційного економічного розвитку — це питання в Україні набуло особливої актуальності для становлення правової демократичної держави європейського типу.

На важливість вирішення зазначеного питання також вказують характер негативних наслідків порушення авторського права і суміжних прав та необхідність адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу. За підрахунками міжнародних експертів, зниження рівня лише “комп’ютерного піратства” в Україні, і лише на 10 %, призведе до появи в нашій державі більш ніж 2600 додаткових робочих місць, збільшення обороту капіталу в національному секторі високих технологій на 4 мільярди 700 мільйонів гривень та збільшення податкових надходжень до бюджету на 345 мільйонів гривень [4].

Адаптація законодавства нашої країни до *acquis communautaire* здійснюється відповідно до Закону України від 18 березня 2004 року № 1629-IV [5]. При цьому кримінально-правова сфера ЄС залишає за державами-членами право на застосування національного кримінального законодавства на умовах, які у будь-якому випадку роблять покарання ефективним, пропорційним та дієвим [6, 21–22]. Стаття

61 Угоди з торговельних аспектів прав на інтелектуальну власність (далі — Угода TRIPS) зазначає, що держави-члени передбачають кримінальні процедури і штрафи, які застосовуються, принаймні, у випадках навмисного підроблення товарних знаків або порушення авторського права, вчинених у комерційних масштабах. Запобіжні заходи включають тюремне ув'язнення, грошові штрафи, достатні, в порівнянні з іншими злочинами подібної тяжкості, щоб запобігти порушенню цих прав [7, 449–450].

Тобто жодні положення міжнародних конвенцій, договорів та угод не вимагають імплементації будь-яких норм у національне кримінальне законодавство України, а лише визначають напрямки та межі кримінально-правової охорони авторського права і суміжних прав відповідно до вже існуючої системи правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку від злочинних посягань. Таким чином, ефективність охорони літературних та художніх творів, комп'ютерних програм, компіляцій даних (баз даних), виконань, фонограм, відеограм, передач (програм) організацій мовлення залежить від досконалості нормативно-правової бази, сформованої інфраструктури національної системи правового захисту вказаних об'єктів права інтелектуальної власності, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Кримінальна відповідальність за порушення права авторства на науковий, літературний, музичний або художній твір була передбачена ст. 136 КК України 1960 року. У подальшому, не зважаючи на обґрунтовані пропозиції щодо необхідності деталізації кримінально-правової охорони окремих об'єктів права інтелектуальної власності та виокремлення в Особливій частині захисту авторського права і суміжних прав в окремі, самостійні склади злочинів [8], Законом України від 5 квітня 2001 року № 2362-III [9] до КК була внесена єдина норма, що передбачала відповідальність за незаконне використання всієї сукупності об'єктів права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення права на об'єкт інтелектуальної власності, що охороняється законом.

В подальшому в Кримінальному кодексі України 2001 року порушення авторського права і суміжних прав було виокремлено законодавцем в окремий склад злочину, передбачений ст. 176 КК. Але з того часу зазначена норма змінювалася тричі. Так, Законом України від 22 травня 2003 року № 850-IV [10] було збільшено розмір штрафу (від ста до чотирьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, у старій редакції, до від двохсот до тисячі — у новій), а також введене альтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років. Законом України від 9 лютого 2006 року № 3423-IV [11] була запроваджена кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав у значному розмірі (якщо діяння завдало матеріальної шкоди, яка у двадцять та більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян). Законом України від 31 травня 2007 року № 1111-V [12] санкцію ст. 176 КК було доповнено вказівкою на знищення всіх контрафактних предметів та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для їх виготовлення.

Отже за часів незалежності законодавець намагався завжди протидіяти порушенням авторського права і суміжних прав лише шляхом посилення кримінальної відповідальності та розширення кола діянь, що визнавалися злочинами (криміналізації діянь). Вказана тенденція залишається незмінною і дотепер багато у чому завдяки постійним вимогам асоціацій та альянсів, які відстоюють економічні інтереси своїх країн і вбачають основним недоліком ефективної протидії в Україні порушенням авторського права і суміжних прав застосування до винних кримінальних покарань, що за своєю суттю є такими, які “лякають” потенційних правопорушників [13, 332; 14, 18–19].

Вказані підходи не привели і не могли привести до будь-яких успіхів у питанні протидії таким порушенням, на чому раніше неодноразово наголошували

лося [15 29–32; 16, 107–115]. За оцінками фахівців натеper злочинні порушення авторського права і суміжних прав мають суперлатентність [17, 124]. Показники кількості виявлених злочинів навіть приблизно не відповідають фактичній кількості порушень в Україні авторського права і суміжних прав. Так, Місцевими загальними судами Сумської області протягом 2008 року було розглянуто дві кримінальні справи, порушені за ознаками злочину, передбаченого ст. 176 КК України, а у 2009 році кількість таких справ зросла до трьох. У всіх випадках винними були порушені авторське право і суміжні права володільців права інтелектуальної власності — юридичних осіб. На демонстрацію неспроможності органів виконавчої влади ефективно реалізувати державну політику в сфері захисту інтелектуальної власності вказав і Президент України на засіданні Ради національної безпеки і оборони України [18].

Разом із тим в Україні за період її незалежності проводилася робота щодо криміналізації окремих діянь та удосконалення існуючих кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за посягання на певні об'єкти права інтелектуальної власності. Жодного разу не було спроби систематизувати зазначені норми в структурі Особливої частини КК, виходячи із однорідності діянь за тотожним або схожим безпосереднім об'єктом та вчинення цих діянь з однією і тією самою формою вини [19, 54–55].

Натеper ст. 176 віднесена до розділу V Особливої частини КК України “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”. Таким чином, у кримінальному законі підкреслюється спрямованість зазначених злочинів саме проти особистих прав і свобод людини та громадянина. Водночас аналіз судової практики свідчить про порушення вказаними діями інтересів, як правило, володільців прав інтелектуальної власності — юридичних осіб (незаконне використання програмного забезпечення, фонограм, відеограм та передач (програм) організацій мовлення). Отже, ст. 176 КК в слідчій та судовій практиці України застосовується за аналогією в той час, як ч. 4 ст. 3 КК чітко і безапеляційно визначає: “Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено”. Наведене свідчить про необхідність внесення змін до існуючої системи та структури Особливої частини КК України. На наш погляд, таке завдання якнайкраще може бути вирішено напрямком реалізації одного із законопроектів щодо доповнення системи Особливої частини КК України окремим самостійним розділом [20].

Безумовно, за прикладом судової практики Російської Федерації, Пленум Верховного Суду України може “сховати голову у пісок” та прийняти керівну постанову щодо застосування ст. 176 КК і у випадку порушення авторського права чи суміжних прав юридичних осіб, яким таке право належить на підставі закону, спадщини або за договором [21]. Але у цьому разі із КК України необхідно буде виключити норму щодо заборони застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією.

За будь-яких умов зміни до КК України повинні мати за мету саме підвищення ефективності кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав, тобто досягнення співвідношення між фактичним результатом дії норми права і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми приймалися [22, 37–38]. Але слід зауважити, що проблема злочинного порушення авторського права і суміжних прав знаходиться не в площині кримінально-правової охорони, а обумовлена специфікою соціального, правового, психологічного, виховного та іншими аспектами впливу на особистість. Саме усвідомлення окремим громадянином, особистістю необхідності правомірного використання творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення повинні бути елементами ціннісних настанов та орієнтацій. Одним з основних важелів протидії по-

рушенням авторського права і суміжних прав є також підвищення рівня добробуту населення, до якого кількість порушень зазначених прав зворотно пропорційна у всьому світі.

На нашу думку, вказані цілі цілком можуть бути досягнуті не шляхом застосування до порушників авторського права і суміжних прав більш жорстокого покарання та встановлення кримінальної відповідальності за більш широке коло діянь, а шляхом впровадження у кримінальному законі заохочувальної норми з метою: а) стимулювання до правомірної, соціально-корисної поведінки; б) відновлення порушених вчиненням злочину відносин права інтелектуальної власності; в) виключення нових порушень авторського права і суміжних прав; г) вплив на індивідуальну та групову правосвідомість, що формує в суспільстві ставлення до кримінального законодавства як такого, що не лише карає винних, а й заохочує до усвідомленого, самостійного їх виправлення [23, 76; 24, 36].

Враховуючи найпоширеніші соціально-корисні моделі позитивної поведінки осіб після вчинення злочину, на нашу думку, запроваджуючи заохочувальну норму щодо порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності, необхідно зазначити сукупність обов'язкової позитивної посткримінальної поведінки винної особи: а) визнання своєї вини; б) щире сердне каяття у вчиненому порушенні; в) особисте усунення заподіяної шкоди чи відшкодування збитків від такого порушення. Саме така сукупність ознак посткримінальної поведінки особи свідчить як про втрату суспільної небезпеки цієї особи, так і про значне зменшення суспільної небезпечності вчиненого ним злочину, й зумовлює імперативне звільнення особи від кримінальної відповідальності без застосування до нього кримінального покарання.

Розглядаючи питання кримінально-правової охорони авторського права і суміжних прав, слід завжди пам'ятати, що кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності. Тому підстави і межі кримінальної відповідальності необхідно розглядати системно, виходячи із аналізу підстав та меж дисциплінарної, цивільно-правової та адміністративної відповідальності за аналогічні або схожі діяння. Особливо тісний зв'язок злочину, передбаченого ст. 176 КК України, існує з незаконним використанням об'єкта права інтелектуальної власності, відповідальність за яке передбачена ст. 51–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [25] (далі — КУпАП). У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на неузгодженість цих двох норм та розглянути існуючі законодавчі пропозиції про внесення змін до ст. 51–2 КУпАП.

Відповідно до ст. 93 Конституції України [26] та ст. 12 Закону України “Про статус народного депутата України” [27], в порядку законодавчої ініціативи, до Верховної Ради України був внесений проект Закону України від 6 травня 2009 року № 4439 [28]. Зміст зазначеного законопроекту полягає у виключенні з абзацу першого ст. 51–2 КУпАП слова “умисне” та доповнення диспозиції ст. 164–9 ще одним протиправним діянням — “або передача в прокат”. Щодо останньої пропозиції, то вона жодним чином не вплине на характер та зміст вказаного правопорушення, тому що зазначена норма вже передбачає відповідальність за таке більш широке за обсягом діяння, як “розповсюдження”, а передача в прокат є лише одним із способів розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних.

Але щодо внесення змін у диспозицію ст. 51–2 КУпАП — з такою пропозицією неможливо погодитися. По-перше, в пояснювальній записці до вказаного проекту Закону зазначається: “Зміст законопроекту полягає у виключенні можливості уникнути відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, трактуючи дане порушення як неумисне”. Виходячи із таких підходів, коли уявна (на думку автора) доцільність притягнення до відповідальності є визначальним фактором, з адміністративного законодавства повинні бути виключені ст. 10 та ст. 11 щодо диференціації умисного та необережного правопорушення.

По-друге, шкідливість (небезпечність) умисного та необережного незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності суттєво відрізняються одна від одної, і відповідальність за вказані діяння не може бути передбачена однією і тією ж самою нормою закону в межах однієї і тієї ж самої санкції статті КУпАП.

По-третє, виходячи з того, що натеper в Україні юридичними та фізичними особами використовуються близько 6,5 мільйонів комп'ютерів, а рівень використання неліцензійного програмного забезпечення складає 84 % [1], з прийняттям зазначеного законопроекту 5 мільйонів 460 тисяч осіб (майже 10 % дорослого населення України) повинні бути притягнуті до адміністративної або кримінальної відповідальності. І це лише за незаконне використання одного із об'єктів права інтелектуальної власності — комп'ютерної програми.

По-четверте, за офіційними даними Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти [2], частка ліцензійних примірників операційних систем персональних комп'ютерів і локальних мереж, що використовуються органами виконавчої влади досягла 50,9 % (51,3 % центральні та 47,7 % місцеві органи влади) та 36,6 % (38,0 % центральні та 51,7 % місцеві органи влади) відповідно. Тільки в центральних органах виконавчої влади використовується близько 14 тисяч персональних комп'ютерів та 6,3 тисячі серверів. В місцевих органах виконавчої влади цей показник на порядки вище. З цього випливає нагальна потреба термінового забезпечення 49,1 % центральних та місцевих органів влади ліцензійними примірниками операційних систем персональних комп'ютерів та 63,4 % ліцензійними примірниками операційних систем локальних мереж. І це лише ті витрати, що також стосуються тільки захисту одного із об'єктів права інтелектуальної власності. Разом з тим в пояснювальній записці до законопроекту стверджується, що практичне його застосування після прийняття не впливатиме на видаткову частину державного або місцевого бюджетів.

По-п'яте, у разі запровадження такого нововведення руйнується система співвідношення адміністративних правопорушень і злочинів, передбачена ч. 2 ст. 9 КУпАП, коли адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності, так як умисне порушення авторського права і суміжних прав, яке не завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, вже не є адміністративним правопорушенням, але ще не є злочином.

По-шосте, реалізація Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів, затвердженої спільним наказом від 24 листопада 2009 року № 10 55/491/753/1120/656/52 [29], призведе до необхідності притягнення більш ніж 55 % державних службовців центральних та місцевих органів влади до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних дій, а частину з них до кримінальної відповідальності. Кількість притягнутих до адміністративної або кримінальної відповідальності громадян України взагалі не піддається обрахуванню. Для виявлення, фіксації та провадження цих справ кількість працівників правоохоронних та контролюючих органів повинна бути збільшена в рази, або відповідні міністерства та відомства, якими затверджена Програма, повинні відмовитися від її реалізації.

І, найголовніше, зазначений проект Закону України було розглянуто у Верховному Суді України, який вважає, що його реалізація сприятиме формуванню цивілізованого ринку об'єктів інтелектуальної власності, забезпеченню ефективного захисту авторських та суміжних прав та може бути прийнятий Верховною Радою України як закон [30].

Таким чином, діюче адміністративне та кримінальне законодавство України, безумовно, потребує свого удосконалення в питаннях захисту авторського права та суміжних прав, але такі зміни повинні бути виваженими та врівноваженими з метою недопущення глобальної криміналізації та корупціалізації нашого суспільства.

Література

1. Рівень комп'ютерного піратства в Україні зріс на 1 % [Електронний ресурс] // Сайт Business Software Alliance (BSA) — Режим доступу: — <http://www.global.bsa.org/globalpiracy2008/>
2. Про затвердження Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти “Ефективність застосування законодавства України у сфері авторського права і суміжних прав” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України. — Режим доступу: — http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/printable_article?art_id=48141
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 21. — Ст. 920.
4. Провідні учасники ІТ-ринку України звернулися до вищих органів державної влади затвердити на законодавчому рівні програму із запобігання порушення авторських прав і використання контрафактної продукції [Електронний ресурс] // Сайт Business Software Alliance (BSA) — Режим доступу: — <http://www.bsa.org/country/News %20and %20Events/News %20Archives/uk/uk-11062008-roundtable.aspx>
5. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
6. Жданов Ю. Н. Европейское уголовное право. Перспективы развития / Ю. Н. Жданов, Е. С. Лаговская. — М. : Международные отношения, 2001. — 232 с.
7. Основы интеллектуальной собственности. — К. : “Ін Юре”, 1999. — 600 с.
8. Харченко В. Б. Уголовно-правовая охрана авторского права и смежных прав: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Б. Харченко / Ун-т внутр. дел МВД Украины. — Х., 1996. — 216 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності : Закон України від 05.04.2001 р. № 2362-III [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України — Режим доступу: — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності : Закон України від 22.05.2003 р. № 850-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 35. — Ст. 271.
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту прав інтелектуальної власності : Закон України від 09.02.2006 р. № 3423-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 211.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності стосовно виконання вимог, пов'язаних із вступом України до СОТ : Закон України від 31.05.2007 р. № 1111-V // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 44. — Ст. 512.
13. Ukraine. International Intellectual Property Alliance (IIPA). 2009 Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement: Ukraine. Issued February 17, 2009 [Електронний ресурс] // Сайт International Intellectual Property Alliance (IIPA) — Режим доступу: — <http://www.iipa.com/rbc/2009/2009SPEC.01.pdf>
14. Software Piracy on the Internet : A Threat To Your Security [Електронний ресурс] // Сайт Business Software Alliance (BSA) — Режим доступу: — <http://www.bsa.org/>
15. Харченко В. Б. Реалізація принципів кримінальної політики в контексті здійснення законодавчої діяльності (щодо захисту прав інтелектуальної власності) / В. Б. Харченко // Віче. — № 6. — 2009. — С. 29–32.
16. Харченко В. Б. Кримінально-правова політика, криміналізація і декриміналізація щодо злочинів проти прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації / В. Б. Харченко // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Право. — Вип. 11. — 2009. — С. 107–115.
17. Давиденко М. Л. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері інтелектуальної власності / М. Л. Давиденко, Л. В. Новикова // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 123–129 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09dmlciv.pdf>

18. Інформаційне повідомлення щодо засідання Ради національної безпеки і оборони України від 21 листопада [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України — Режим доступу: — <http://www.rainbow.gov.ua/news/795.html>

19. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М. И. Бажанов / Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого; Харьковский центр изучения организованной преступности. — Х. : Право, 2000. — 124 с.

20. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо впорядкування відповідальності за злочини проти інтелектуальної власності : проект Закону України від 10 липня 2007 р. № 4006 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України — Режим доступу: — http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&p.3511

21. О практике рассмотрения судами уголовных дел о нарушении авторских, смежных, изобретательских и патентных прав, а также о незаконном использовании товарного знака : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 14 от 26 апреля 2007 г. [Электронный ресурс] // портал Copyright.ru — Режим доступу: — http://www.copyright.ru/en/library/sudebnay_praktika/

22. Кузнецова Н. Ф. Критерии эффективности уголовного закона // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы. / Н. Ф. Кузнецова // Материалы 11 Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова 30–31 мая 2002 г. — М. : ЛексЭст. 2003. — С. 37–41.

23. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. — 2-е вид. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 512 с.

24. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. — К. : Атіка, 2005. — 331 с.

25. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — додаток до № 51. — Ст. 1122.

26. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

27. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.

28. Про внесення змін до статей 51–2 і 164–9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо порушення права інтелектуальної власності) : проект Закону України від 06.05.2009 р. № 4439 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України — Режим доступу: — http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&p.3511=35157

29. Про затвердження Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків, інших об'єктів права інтелектуальної власності та для забезпечення захисту прав УЄФА : наказ Міністерства освіти і науки, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації, Міністерства культури і туризму України від 24.11.2009 р. № 1055/491/753/1120/656/52 [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер. — Режим доступу: — <http://vi-leghas.ua/content/view/4008/271/>

30. Законотворчість [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного Суду України. — Режим доступу: — <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/>

